

PRAGMATIKANING TILSHUNOSLIKNING BIR TARMOG'I SIFATIDAGI TA'RIFI

Eshboyeva Fazilat

GulDU stajyor o'qituvchsi

Mamatqulov Azizbek

GulDU o'qituvchsi

Ixtiyor Ermatov

GulDU dotsenti, F.F.D (DSc)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15234062>

ARTICLE INFO

Received: 31th March 2025

Accepted: 10th April 2025

Published: 17 th April 2025

KEYWORDS

*Tilshunoslik, pragmatika,
o'qitish, nutq, tarjima, metod.*

ABSTRACT

Maqolada pragmatikaning maqsadi va u insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida qamrab oluvchi nutq jarayoni, muayyan aloqa vaziyati orqali namoyon bo'lishi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Shuningdek, tilning pragmatik jihatlari va bu soha insonning nutq faoliyatini o'rganishga qaratilganligi haqida qayd etilgan.

KIRISH

“Pragmalingvistika” fani gnoseologiya, tasavvuf, mantiq, (formal, dialektik), ilmiy tadqiqot metodologiyasi, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, psixologiya, axborot texnologiyalari fanlari bilan bog'liq bo'lib, “Hozirgi o'zbek adabiy tili”, “Til tarixi”, “Tilshunoslik nazariyasi”, “Sotsiollingvistika”, “Psixolingvistika”, kabi fanlar bilan uzviy va ketma-ket bog'lanadi.

I.A. Boduen de Kurtene ta'biri bilan aytganda, “til faqat til jamoasini tarkib toptirgan individual miyalarda, ko'ngillarda va individlarning psixikasida mavjud bo'ladi”.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Pragmatika tilshunoslikning muhim bo'g'inlaridan biridir. Bu bizga so'zlar va iboralarning tom ma'nosidan tashqariga qarashga yordam beradi va ma'no muayyan kontekstda qanday tuzilganiga e'tibor qaratishimizga imkon beradi. Boshqa odamlar bilan muloqot qilganda, tinglovchi va so'zlovchi o'rtasida doimiy ravishda ma'no muzokaralar mavjud. Pragmatika bu muzokaraga qaraydi va odamlar bir-birlari bilan muloqot qilganda nimani anglatishini tushunishga intiladi. Pragmatikaning lingvistik sohasini batafsilroq ko'rib chiqishdan oldin “pragmatika” atamasi bilan to'g'ri tanishib chiqamiz.

Pragmatika so'zlarning so'zma-so'z ma'nosi bilan ularning ijtimoiy kontekstdagi mo'ljallangan ma'nosi o'rtasidagi farqni ko'rib chiqadi. Bu kinoya, metafora va niyat kabi narsalarni hisobga oladi.

Oxford Companion to Philosophy pragmatikani quyidagicha ta'riflaydi: Malumot, haqiqat yoki grammatikaga emas, balki foydalanuvchilarga va tildan foydalanish kontekstiga e'tibor qaratadigan tilni o'rganish” [1]. Pragmatika tilshunoslik sohasi bo'lganligi sababli, bu atamaning to'g'ridan-to'g'ri sinonimi yo'q. Pragmatikaning turli jihatlari mavjud, masalan, nazarda tutilgan ma'no va nutq aktlari. Bu jihatlar umuman pragmatika sohasini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Pragmatikaning asosiy maqsadi tinglovchida, o'quvchiga estetik go'zallik va estetik madaniyatni shakllantirishdir. Agar asl ma'noni tinglovchi yoki o'quvchiga pragmatic ta'sir etmasa u berilgan matnning asl mohiyatini tushuna olmaydi.

So'zlovchi biror nutq yaratar ekan, u o'zining bu faoliyati bilan qabul qiluvchiga (tinglovchi) qandaydir axborotni etkazishni, kechmishlarini bayon yetishni, atrofimizda kechayotgan yangiliklarni yetkazishni nazarda tutadi. Bu orqali so'zlovchi retseptorga ma'lum ta'sir ham o'tkazadi. Retseptorga nutq orqali ko'rsatiladigan ta'sir pragmatik xususiyatlar orqali amalga oshiriladi. Asliyatdagi pragmatika yordamida nutqdagi axborot retseptorning oliy nerv sistemasiga etkaziladi va bu erda tegishli sezgilar orqali qabul qilinib ta'sirlanish yuzaga keladi. Shuningdek, tarjima jarayonida ham pragmatik belgilarning o'zni beqiyosdir. Tadqiqotchilar e'tiborini o'ziga ko'proq jalb qilib kelayotgan tilning pragmatik jihatlari tarjimondan chuqur lingvistik bilimdan tashqari yana ko'pgina boshqa fanlar, madaniyatlar ma'lumotlaridan ham xabardor bo'lishni talab qiladi. Tarjimada pragmatik vositalardan o'rinli foydalanish esa asliyatda ifodalangan zaruriy ma'noni to'la-to'kis etkazib berishga xizmat qiladi. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, tarjimaning pragmatik xususiyatlari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lib, ularning tahlilini, tarjimada berilishini, asosli misollar bilan yoritilgan bo'lib mavzu bo'yicha talabalar uchun qo'shimcha yoki asosiy qo'llanma sifatida o'zlarining mustaqil ishlarida, referatlarida foydalanish yoki ma'ruza matnlariga maxsus mavzu sifatida kiritish mumkin [2].

Pragmatika insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida qamrab oluvchi nutq jarayoni, muayyan aloqa vaziyati orqali namoyon bo'ladi. Lingvistik Pragmatika aniq shakl, tashqiko'rinishga ega emas; uning doirasiga so'zlovchi sub'yekt, adresat, ularning aloqa- aralashuvdagi o'zaro munosabatlari, aloqa-aralashuv vaziyati bilan bog'liq ko'plab masalalar kiradi. Masalan, nutq sub'yekti bilan bog'liq holda quyidagi masalalar o'rganiladi [3]:

- bayonning oshkora va yashirin maqsadlari (biron-bir axborot yoki fikrni yetkazish, so'roq, buyruq, iltimos, maslahat va'da berish, uzr so'rash, tabriklash, shikoyat va boshqalar);
- nutq taktikasi hamda nutq odobi turlari;
- suhbat, so'zlashish qoidalari;
- so'zlovchining maqsadi;
- so'zlovchi tomonidan adresatning umumiy bilim jamg'armasi, dunyoqarashi, qiziqishlari va boshqa xislatlariga baho berilishi;
- so'zlovchining o'zi bayon qilayotgan xabarga munosabati kabilar.

Pragmatikada nutq adresati, o'zaro aloqaga kiruvchilarning munosabatlari, muayyan aloqa vaziyati singari omillar bilan bog'liq qolda ham ko'plab masalalar o'rganiladi. Pragmatika g'oyalari evristik (yo'naltiruvchi) dasturlash, mashina tarjimasi, informatsion- qidiruv tizimlari va boshqalarni ishlab chiqishda qo'llanadi. Har bir tarjima jarayonida ma'no kasb etuvchi gaplar va tagma'noga ega so'zlar sifatida ikki bosqichdan o'tadi. Shunday bo'lsada toki nutq faoliyatining madaniyatlararo shakli mavjud emas ekan tarjimon uchun Tilshunoslikning pragmatik muammolari ham mavjud bo'ladi. Shunga ko'ra, tarjimon ma'lumotni tilshunoslikda hech qanday xatoliksiz to'g'ri etkazib berish uchun umummadaniy pragmatik bilimlaridan foydalanishiga to'g'ri keladi. Nutq hodisasi va emotsional ta'sirni yaqindan o'rganish tabiiyki, tilshunoslikning bir nechta nazariyalarini keltirib chiqaradi, ayniqsa ekvivalent ta'sir yoki harakat prinsipiga va boshqatilda qanday bo'lsa shunday aytish kerakligini ta'kidlovchi «yolg'on talqin»ga asoslangan dinamik ekvivalentlik. Har ikkala nazariya ham nutq faoliyati va hodisasi madaniyatlararo farq qilishini tan olgan holda tarjimonlarni madaniyatlararo pragmatik muvaffaqiyatga erishishga undaydi. Ammo tilshunoslikda pragmatik ekvivalentlikka erishishda asliyatdagi matn tilining semantik xususiyatlari, so'zlarning ma'nolari, ularning qo'llanilishi va boshqa so'zlar bilan bog'lanishi bir qancha to'sqinliklarni keltirib chiqaradi. Tilshunoslikning asliyatga shaklan va mazmunan monand tarzda yaratilishining birdan-bir sharti tarjimonning o'z tilida asliy monand lisoniy vositalar tanlab ishlata olishidir. Bu mas'uliyat uning zimmasiga avvalo asliyat ma'no vazifasini bekamu- ko'st ado etish, so'ngra xotirasida shakllangan fikrni o'z tili madaniyati va me'yori asosida to'la-to'kis ifoda etishvazifasini yuklaydi [4].

Keyingi yillarda tadqiqotchilar e'tiborini o'ziga ko'proq jalb qilib kelayotgan tilning pragmatik jihatlari tarjimondan chuqur lingvistik bilimdan tashqari yana ko'pgina boshqa fanlar, madaniyatlar ma'lumotlaridan ham xabardor bo'lishni talab qiladi. Tilshunoslikda pragmatik vositalardan o'rinli foydalanish esa asliyatda ifodalangan zaruriy ma'noni to'la-to'kis yetkazib berishga xizmat qiladi. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, mazkur dissertatsion ishning amaliy ahamiyati shundan iboratki, tilshunoslikning pragmatik xususiyatlari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lib, ularning tahlilini, tilshunoslikda berilishini, asosli misollar bilan yoritilgan bo'lib mavzu bo'yicha talabalar uchun qo'shimcha yoki asosiy qo'llanma sifatida o'zlarining mustaqil ishlarida, referatlarida foydalanish yoki ma'ruza matnlariga maxsus mavzu sifatida kiritish mumkin. Bundan tashqari o'rganilgan korpus bilimlarni amalda qo'llash, tilshunoslikning pragmatik xususiyatlaridan foydalanib tarjima jarayonida uchraydigan har qanday leksik-grammatik muammolarni bartaraf qilish, shuningdek, nutq, badiiy asarlarda duch kelingan muammolarni tahlil qila olish tadqiqotning amaliy ahamiyatini tashkil etadi. Pragmatika tilshunoslikning nisbatan yangidan shakllangan, insonning nutq faoliyatini o'rganishga, bunday faoliyatning maqsadi, mazmuni, bunday maqsad va mazmunning og'zaki va yozma matnda verbal va noverbal ifodalanish vositalarini, ularning nutq aktidagi o'rnini, kommunikativ ta'sirini, so'zlovchi va tinglovchi nutqidagi turlicha munosabatlarni lisoniy belgilarda ifodalanishini o'rganuvchi fan tarmog'idir.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda pragmatika tilshunoslikning muhim sohasidir. Bu bizga so'zlar va iboralarning tom ma'nosidan tashqariga qarashga yordam beradi va ma'no muayyan kontekstda qanday tuzilganiga e'tibor qaratishimizga imkon beradi. Boshqa odamlar bilan muloqot qilganda, tinglovchi va so'zlovchi o'rtasida doimiy ravishda ma'no muzokaralari mavjud. Pragmatika bu muzokaraga qaraydi va odamlar bir-birlari bilan muloqot qilganda nimani anglatishini tushunishga intiladi. Pragmatikada odatda kontekstual ma'noga ahamiyat beriladi, bu yerda berilgan kontekstning har qanday boshqa ma'nosi so'zlovchi hamda biror narsani aytmoqchi bo'lgan yozuvchiga ham tegishli. Shu sababli, pragmatika sohasi so'zlovchining yetkazib bermoqchi bo'lgan ma'nosini tushunishga yordam beradi. Ular ko'pincha iboralar sifatida ifodalanadi, ular ma'noni real talaffuz qilish, so'zning qo'llanilishi, tuzilishi va suhbatlar muhiti orqali ma'lumot beruvchi sifatida o'z hissani qo'shadi. Pragmatika faqat berilgan gapning ma'no yasalishi bilan shug'ullanmaydi; balkim u so'zlovchining yashirin ma'noga munosabati bilan uyg'un ravishda boradi. Aytish mumkinki, pragmatika sohasi aytilmagan narsalarni tekshiradi. Bu so'zlovchining turli vaziyatlarda tinglovchiga aytmoqchi bo'lgan narsasini niyat qilish uchun ishlab chiqadigan tushunchasiga bog'liq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akbarovich, A. A. REFLECTION OF NATIONAL VALUES IN ARTICLES. *Pedagogika*, 171.
2. Akhrorov, A. (2019). ISSUE OF STUDYING THE " CULTURE OF SPEECH" AS A SEPARATE SCIENCE. *NEWS OF THE NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN*, 1(4).
3. Akbarovich, A. A. (2023). MAQOLLARDA UMUMYASHIRIN MA'NONING NAMOYON BO'LISH OMIL, VOSITA VA USULLARI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 3(4), 163-166.
4. Jurayev, J. (2022). Axrorov Алишер Акбарович. *МАКОЛЛАРДА УМУМЯШИРИН МАЪНОНИНГ ИФОДАЛАНИШИ. FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI*, 11(11).
5. Ahrorov, A. (2022). O 'zbek xalq maqollarida "nutq odobi" ma'nosining ifodalanish darajasi. *Uzbekistan: Language and Culture*, 4(4).
6. Axrorov, A. A. (2022). The problem of the role of proverbs in the event of a speech act. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 49-53.
7. Axrorov, A. A. UDK: 811.512. 133 ROST VA YOLG 'ON SO 'ZLAMOQ HAQIDA XALQ MAQOLLARI SHARHI. *ILMIY AXBOROTNOMA*, 57.

8. Ixtiyor, E., Axrorov, A., & Mamaraximov, S. (2024). TERMINOLOGIYADA GIPERO-GIPONIMIK HODISALAR. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 12-15.
9. Djurayev, M. E., & Qozoqboeva, D. H. (2025). BEKOBOD SHAMOLINI GEOGRAFIK BAHOLASH. *YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(3), 402-405.
10. Jurayev, J. (2022). Akhrorov Alisher Akbarovich. EXPRESSION OF GENERAL HIDDEN MEANING IN ARTICLES. *JOURNAL OF PHILOLOGY HORIZONS*, 11(11).
11. O'G, R. Z. S. I., Tursunkulovich, M. A., & Qizi, E. F. B. (2024). TA'LIMDA RASMIY ISH QOG 'OZLARINING AHAMIYATI. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 22-25.
12. Fazilat, E., Lutfinisa, D., & Sirojiddin, M. (2024). OZBEK SAHNA ASARLARI TILINING AYRIM JIHATLARI SHARHI. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 16-21.
13. Fazliddin, S., Alisher, A., Azizbek, M., & Shoxistaxon, X. (2024). AZIM HOJIYEVNING LEKSIKOGRAFIKAGA OID MEROSI. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 30-33.
14. Mamatqulov, A. (2022). YORMAT TOJIYEV NAZDIDA SINONIM AFFIKSLAR. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 39-41.
15. Sharipov, F. G., & Mamatqulov, A. R. (2021). O'ZBEK ILMIY TILSHUNOSLIGI HOLATI. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 168-174.
16. Mamatqulov, Azizbek (2024). AZIM HOJIYEV LUG'ATSHUNOS OLIM. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4 (1), 525-259.
17. Shoxistaxon, X., Sayyora, Y., & Mamatqulov, A. (2024). QO 'SHMA SO 'ZLARNING VUJUDGA KELISHI HAQIDA. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(3), 60-65.
18. Azizbek, M. HOZIRGI O 'ZBEK ADABIY TILINING TARIXIY TARAQQIYOTIDA LEKSEMALARINING MORFEMAGA O 'TISHI XUSUSIDAGI FARAZLAR. *PERSPECTIVES OF PHILOLOGY AND PRACTICAL POSSIBILITIES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES*, 204.
19. Qushoqovich, A. O. K. (2022). Importance of using terms in English and uzbek.
20. Latipov, M. (2024). O 'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA IS'HOQXON IBRAT ILMIY-IJODIY MEROSINING O 'RGANILISHI HAQIDA. *TAMADDUN NURI JURNALI*, 9(60).

ACADEMY